

Абай әлемі: білім беру, ғылым, мәдениет және өнер Мир Абая: образование, наука, культура и искусство The world of Abai: education, science, culture and art

МРНТИ 14.01.11

С.Т. ИМАНБАЕВА¹, Ә.Ә. МОМБЕК¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан), imanbaevast@mail.ru; aliya_tombek@mail.ru;
<https://doi.org/10.51889/2020-2.2077-6861.25>

АБАЙ МҰРАСЫ – ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақалада Абай мұрасы – интеллектуалды тұлға қалыптастырудың негізі тұрғысынан қарастыра отырып, ғұламаның мұралары мен ғалымдардың ғылыми тұжырымдары негізге алынады. Абай шығармаларын зерделеп қарайтын болсақ, жастарды ерлік рухта, отансүйшілікке баулып, ар-намысын, ождан, адамгершілік қасиет үшін күресуге, оны бірте-бірте жастар бойына сіңірудегі халықтық педагогиканың негізгі қағидаларымен кездесеміз. Абай шығармаларының негізгі түйіні – адам бойындағы негізгі қасиеттер: ерік-жігер, қайрат, ақыл, жүректіліктің бір-біріне қатынасы, байланысы арқылы «толық адамды» қалыптастыру екені жан-жақты ашылып беріледі.

«Қазақ елі – мәңгілік ел» идеясының білім беру жүйесінде іске асуына байланысты атқарылып отырған шаралар тарихымыздың өткені, бүгінгі, болашағын сабақтастыра отырып жүргізу мәселесі білім беру жүйесінің басты бағыты екені нақтыланады.

Түйін сөздер: Мұра; ақыл; ғылым; интеллектуалды тұлға; ғұлама; рухани адамгершілік қасиет.

Зиялы ұрпақты қалыптастыруда Абай мұрасының маңызына тоқталатын болсақ, ғұламаның артына қалдырған еңбектері бүгінгі қоғамның рухани зиялы әлеуетін қалыптастыруда негізгі орын алады. Абай мұрасы – интеллектуалды тұлға қалыптастырудың негізі болып табылады. Рухы жоғары білімді, интеллектуалды тұлғаны қалыптастыру арқылы қоғамның интеллектуалды әлеуетін дамыту бабалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасындағы сабақтастық болғанда ғана қазақ елін Мәңгілік Ел, Қазақ мемлекеті дәрежесіне көтеруге болады. Осыған байланысты қазіргі қоғамда ұлттық тіл, діл, рух, ұлттық сана-сезім, ұлттық таным, елжандылықты күшейту өзекті мәселелердің бірі болып табылады. «Қазақ елі – мәңгілік ел» идеясы сақ, ғұн дәуірлерінен бастау

алып, Түркі қағанаты тұсында дамып, Алтын Орда, хандық дәуірлерде, «Алқакөл сұлама заманында» өз шегіне жетіп, бүгінде бабалар салған сара жолды жалғастырудың биік шыңын көреміз.

Қазақстан Республикасы Президенті Қ-Ж.К. Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында «Тіпті қазір айтып жүрген интеллектуалды ұлт қалыптастыру идеясы Абайдан бастау алды деуге болады. Ұлы ойшыл әр сөзімен ұлттың өресін өсіруді көздеді. Сондықтан Абайды терең тануға баса мән бергеніміз жөн. Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы. Осыған орай, Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы қажет. Абай қазақтың әр бала-

сын ұлтжанды азамат етіп тәрбиелеуге шақырды. Оның мұрасы – парасатты патриотизмнің мектебі, елдікті қадірлеудің негізі. Сондықтан азаматтарымыздың көзі ашық болсын десек, Абайды оқудан, ақын өлеңін жаттаудан жалықпаған жөн. Біз елді, ұлтты Абайша сүюді үйренуіміз керек. Ұлы ақын ұлтының кемшілігін қатты сынаса да, тек бір ғана ойды – қазағын, халқын төрге жетелеуді мақсат тұтты», – деп атап көрсеткендей Абай шығармалары ХХІ ғасыр жаһандану ғасырында өзектілігі арта түседі [1, Б.5].

Алаш ардақтысы Ж.Аймауытов «Абайды бете ұстасақ, білгішке ергіштік нысанамызды көрсетеміз, – бір, адамдық борышымызды атқарамыз – екі», – деп атап көрсеткендей, зерделі зерек ойдың данасы адам болу шарттары «толық адамды» қалыптастырудың негізгі ұстанымы деп бағалауға болады [2, Б.250].

Дегенмен, қазақ елі идеясы қазіргі жаһандану заманында рухани құндылықтардан материалдық құндылықтардың басым болып тұрған тұсында тарихи құндылықтарға аса мән беру қажеттігі туындағаны дау туғызбайды. Яғни, зиялы қоғамды құруда білім беру жүйесінің инновациялық дамуы, білім беруді және қоғамды ақпараттандыру, қоғам мүшелерінің бойында ұлттық рухани құндылығын қалыптастыру. Бүгінгі таңда Абай мұрасын толыққанды қоғамдық үдеріске енгізе білсек, ХХІ ғасыр ағымына лайықты тұлға – өз ана тілін білетін, басқа тілді құрметтейтін, тарихи зердесі жоғары, ұлттық салт-дәстүрден нәр алған, бәсекеге қабілетті, ұлттық дүниетанымы қалыптасқан, әлемдік ғылыми-техникалық прогресс көшіне ілесе алатын тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік бар екені анық.

«Қазақ елі – мәңгілік ел» идеясының білім беру жүйесінде іске асуына байланысты атқарылып отырған шаралар тарихымыздың өткені, бүгіні, болашағын сабақтастыра отырып жүргізу мәселесі басты бағытымыз болып табылады. Ұлттық идея, ұлттық сана, ұлттық рух, ұлттық құндылық, ұлттық тәрбие т.б. мәңгілік ел идеясын іске асырудағы негізгі ұстаным болып отыр.

Ғалым М.Бекбосынов ұлт руханияты туралы мақаласында «қазақ елі танымы терең, дана кемеңгер халық. Ұлтымыздың зерделі зейіні мен табиғатпен астасқан кісілік кең пейілі, оның тілінде әрбір бейнелі сөзінен аңқып есіп тұрады. Рухани қазынамыздың басқа жұрттар таңырқап мойындап, сүйсіне, қызыға айтқан шындық қалпы. Әрбір сөз – сана мен сезімнің сыртқа шыққан сәулесі», – деп айтқандай Абай мұрасы ұлттық сана ны қалыптастыратын даналықтың айқын көрінісі деп бағалаймыз [3, Б.30].

«Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» Абай айтқан пайымдаулар халқымыздың тарихын ғылыми негізге келтірген алғашқы қадамдардың бірі. Абай шығармалары туған елінің, жерінің тарихын зерттеп, оны жете түсінуді уағыздайды [4].

Абай өзінің отыз тоғызыншы қара сөзінде: «Енді жұрт ата-бабаларымыздың мінді ісін бір-бірлеп тастап келеміз, әлгі екі мінезін өрмелеп ілгері бара жатқанына қарай, бізде ел қатарына қарай кірер едік», – деп жазады. Абай аталған қара сөзінде – арлылық, намыстық, табандылық – тәрбиенің жемісі дейді. Адамның ең ұлы сезімін азаматтық парызын орындау үшін жоғарыда аты аталған мінезді игеру керек екенін Абай атап көрсетеді. Абай шығармаларынан қазақ халқының өзіндік ішкі құрылымын және өзіндік бітімін көреміз. Абай өмір сүрген заман – Қазақстанда патшалық отарлау саясатының кезеңі еді.

Абай шығармаларын зерделеп қарайтын болсақ, жастарды ерлік рухта, отансүйшілікке баулып, ар-намысын, ождан, адамгершілік қасиет үшін күресуге, оны бірте-бірте жастар бойына сіңірудегі халықтық педагогиканың негізгі қағидаларымен кездесеміз.

Абай тікелей жауынгерлік және ерлік тәрбиесіне арнап еңбек жазбағанымен де, өзінің поэмаларында, қара сөздерінде отансүйгіштікті қалыптастыратын ұлттық сана, намыс, парыз секілді қасиеттерді жан-жақты қамтыды. Абай шығармаларының негізгі түйіні – адам бойындағы негізгі қасиеттер: ерік-жігер, қайрат, ақыл, жүректіліктің бір-біріне қатынасы, байланысы арқылы «толық адамды» қалыптастыру [5].

Ұлы Абай «адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады», – деген тұжырымы, егер қоршаған орта дұрыс болса, тұлғаның бойындағы рухани-адамгершілік қасиетті дамытуға болатынын көре білген. Абайдың тұжырымы бойынша патриотизмнің түсінігінің шынайылығы руханилыққа негізделеді. Патриотизм ең жоғарғы сезім, өзгермейтін құндылық және таусылмайтын бастау. Тұлғаның, әлеуметтік топтың, әлеуметтік қызметтің барынша мәдени дамуына түрткі тудырады [4, Б.45]. Зиялы қоғамды құруда білім беру жүйесінің инновациялық дамуы, білім беруді және қоғамды акпараттандыру, қоғам мүшелерінің бойында ұлттық рухани құндылығын қалыптастыру.

Тұлғаның интеллектуалды әлеуетін қалыптастырып, дамытуда біз ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан тарихи құндылықтарды негізге алдық. Абай мұрасында негізгі тұжырымдар рухани адам, толық адам, жан мен тән қуаты т.б. ізгілендіру идеясы тармақталып кете береді.

XX ғасырдың басында ұлттық білім мен тәрбие жүйесінің негізін салған, зиялы қоғамды құруға бар ғұмырларын арнаған А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, М. Шоқай т.б. тұлғалардың тарихи болмыстарын бүгінгі ұрпаққа мұрат ете отырып, зиялы қоғамның ұлттық болмысын қалыптастыру көзделеді. Осы тұлғалардың өмірін зиялы қоғамды құруға бағытталған негізгі күш деп бағалауға болады. М. Жұмабаев өзінің педагогика атты еңбегінде адам тәрбиесін екіге жан және тән тәрбиесі деп қарастырады [6].

«Интеллектуалды ұлт – 2020» жобасында [7] қамтылған қағидалары Абай атындағы Қазақұлттық педагогикалық университетінде «Ұлттық тәрбие», «Мәңгілік ел», «Интеллектуалды ұлтты қалыптастыру», «Алаштану», «Абайтану» т.б. таңдау пәндерінің мазмұнында жан-жақты қамтылған.

Ұлы Абайдың «Толық адам» идеясымен сабақтастыра отырып «Абайтану» атты оқу құралы оқу-тәрбие үдерісіне енгізілді. Абайдың «Толық адамы» туралы

тұжырымының негізгі қағидасы болған – арлылық, ақыл, рахым, парасат, әділеттілік пен қайырымдылық қасиеттер интеллектуалды тұлғаны қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады [8].

Білім алушылардың интеллектуалды тұлғасының қалыптасуын анықтайтын базалық ұғымдар «интеллект», «тұлғаның интеллектуалды әлеуеті», «интеллектуалды тұлға», «интеллектуалды ұлт» туралы ұғым болып табылады. «Интеллект – ақыл, ақыл-парасат, ес, түсінік, таным – ойлау қызметінің жоғарғы типі. Зияткерлік – адамның табиғат берген ой, сана, тану, ақыл, парасат секілді қасиет-қабілеттерін оқу, білім алу, тәжірибе жинақтау арқылы жетілдіруі, оны өзін және қоғамды дамыту үшін және жаңа жағдайларға сай бейімдеп қолдана алу қабілеті.

Елбасының «Интеллектуалды ұлт – 2020» мемлекеттік бағдарламасында қамтылған басымды бағыттарды іске асыру мақсатында Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті «Қазақстан Республикасы жоғары мектебі жағдайында ұлттың зияткерлік әлеуетін қалыптастыру» ғылыми мега жобасын дайындалды. Жоба аясында Қазақстан Республикасында ұлттың интеллектуалды әлеуетін қалыптастырудың ғылыми-теориялық және практикалық негіздерін анықтай отырып, ұлттың интеллектуалды әлеуетін қалыптастырудың негізгі бағыттары мен шарттарын анықтауды негізгі мақсат етіп қойды.

Қазақстанның бәсекеге қабілетті мемлекет, ұлт, ел болуында адам капиталы сапасының артуы ұлттық интеллектінің белсенуінен, шоғырлануынан бастау алмақ. Елдің интеллектуалдық капиталы мен қоғамның инновациялық әлеуеті тек қана білім арқылы келетіндігі мәлім.

Қазіргі жағдайда қоғамның білім деңгейі мен интеллектуалды әлеуеті ұлттық байлықтың маңызды құрамы ретіндегі сипатқа ие, ал адамның білімділігі, кәсіби икемділігі, шығармашылыққа талпынысы және қалыптан тыс жағдайларда әрекет ете білуі еліміздің өрлеуіне негіз, тұрақты дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге шарт бола алады.

Ұлттың интеллектуалды әлеуетін дамытуда бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастырудың және қазақстан қоғамының тұрақты дамуына ықпал етуді жетілдірудің басты мүмкіндіктері қамтылады.

«Интеллектуалды ұлт – 2020» жобасы тұлғаның, болашақ ұрпақтың ұлттық мәдени құндылықтарын қалыптастыруға негізділген рухани-адамгершілік тәрбие беру басты стратегиялық бағыт ретінде қамтылып отыр.

Біздің алдымызға қойылған негізгі мақсат бәсекеге қабілетті зияткер ұрпақты қалыптастыру. Осы мақсатқа сай тұжырымдамада берілген негізгі қағидаларды іске асыруда университеттің оқу-тәрбие үдерісіне эксперименттік тұрғыда «Интеллектуалды ұлтты қалыптастыру» атты пән 2 кредит көлемінде енгізіліп, эксперимент тұрғыда оқытылды [9; 10].

Қоғамның әлеуметтік даму жағдайына әлеуметтенген, ұлттық және өркениеттік мәдениетті менгерген, бәсекеге қабілетті, интеллектуалды әлеуеті қалыптасқан,

халық бірлігі, мемлекетіміздің тұтастығы мен дербестігін қорғай алатын патриот – азаматты қалыптастыруда біз «Абайдың артындағы мол мұрасы қазақ ұлтының жаңа сапасын қалыптастыруға қызмет етеді. Оның шығармаларындағы ой-тұжырымдар әрбір жастың бойында халқына, елі мен жеріне деген патриоттық сезімді орнықтырады. Сондықтан хакім Абай еңбектерінің нәрін өскелең ұрпақтың санасына сіңіру және өмірлік азығына айналдыру – ұлтты жаңғыртуға жол ашатын маңызды қадамның бірі» [1, Б.3], – деп атап көрсеткендей «Қазақ елі – мәңгілік ел» идеясын іске асыру арқылы болашақ жастардың бойындағы рухани құндылықтарды қалыптастыруға бағытталып отыр. Абай мұралары адамның ең ұлы сезімін азаматтық парызын орындау үшін арлылық, намыстық, табандылық, жастарды ерлік рухта, отансүюшілікке баулып, ар-намысын, адамгершілік қасиетті қалыптастырудың негізі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- [1] Тоқаев Қ-Ж. К. Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан. // <https://qamshy.kz/article/54795-toqaev-maqalasy-abay-dgane-xxi-ghasyrdaghy-qazaqstan>. 2020. 27 қаңтар.
- [2] Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995.
- [3] Абайтанудың жаңа кезеңі және Мекемтас Мырзахметұлы. – Алматы: Ұлағат, 2013. – 168 б.
- [4] Абай. Қара сөздер. – Алматы: Ел, 1993. – 272 б.
- [5] Иманбаева С.Т. Мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие берудің теориясы мен әдістемесі: Монография. – Алматы: ОНОН, 2017. – 340 б.
- [6] Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 131 б.
- [7] Назарбаев Н.Ә. Интеллектуалды ұлт – 2020: Ұлттық бағдарламасы / Айқын, 2008. – 5 б.
- [8] Абайтану. Оқу-әдістемелік кешен. – Алматы: Сагаутдинова М.Ш. – 2012. – 67 б.
- [9] Болашақ маманның интеллектуалды әлеуетін қалыптастырудың негіздері: Оқу құралы. – Алматы: Ұлағат, 2014. – 296 б.
- [10] Формирование интеллектуального потенциала нации в условиях высшей школы: Сборник научных трудов. – Алматы: Ұлағат, 2012. – 336 с.
- [11] Халитова И.Р., Қыякбаева Ұ.Қ., Әтемқұлова Н.О. Абай мұраларындағы әлеуметтік-педагогикалық ойлар // Педагогика және психология. 2020. – №1 (42). – 172-178 бб.

References

- [1] Toqayev Q-Zh. K. Abaj zhane XXI gasyrdagy Kazakstan. // <https://qamshy.kz/article/54795-toqaev-maqalasy-abay-dgane-xxi-ghasyrdaghy-qazaqstan> 2020. 27 қаңтар.
- [2] Ajmauytov Zh. Psihologiya. – Almaty: Rauan, 1995.
- [3] Abajtanudyn zhana kezeni zhane Mekemtas Myrzahmetuly. – Almaty: Ulagat, 2013. – 168 b.
- [4] Abaj. Kara sozder. – Almaty: El, 1993. – 272 b.

- [5] Imanbaeva S.T. Mektep okushylaryna patriottyk tarbie berudin teoriyasy men adistemesi: Monografiya.– Almaty: ONON, 2017. – 340 b.
- [6] Zhumabaev M. Pedagogika. – Almaty: Ana tili, 1992. – 131 b.
- [7] Nazarbaev N.A. Intellektualdy ult – 2020: Ultyk bagdarlamasy /Ajky, 2008. 5-6.
- [8] Abajtanu. Oku-adistemelik keshen. – Almaty: Sagautdinova M.Sh. – 2012. – 67 b.
- [9] Bolashak mamannyn intellektualdy aleuetin kalypstastyrudyn negizderi: Oku kuraly. – Almaty: Ulagrat, 2014. – 296 b.
- [10] Formirovanie intellektual'nogo potentsiala natsii v usloviyah vysshej shkoly: Sbornik nauchnyh trudov. – Almaty: Ulagrat, 2012. – 336 s.
- [11] Halitova I.R., Kiyakbaeva U.K., Atemklova N.O. Abaj muralaryndagy aleumettik-pedagogikalыk ojlar // Pedagogika zhane psihologiya. 2020. – №1 (42). – 172-178 bb.

Наследие Абая – основа формирования интеллектуальной личности

С.Т.Иманбаева¹, А.А.Момбек¹

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)*

Аннотация

В статье рассматривается наследие Абая как основа формирования интеллектуальной личности, за основу берутся наследие мыслителя и научные выводы ученого. Если изучать произведения Абая, мы встречаем основные принципы народной педагогики, которая способствует постепенному впитыванию качеств в духе героизма, патриотизма, борьба за честь, достоинство, нравственность. Главная мысль произведений Абая – это основные качества человека, которые всесторонне раскрыты через формирование «толық адамды» (полноценного человека), отношения друг к другу, связь между волевыми качествами, силы воли, разума, мужества.

В рамках мероприятий, проводимых в системе образования в связи с реализацией идеи «Қазақ елі – мәңгілік ел», являются основным направлением и связующей нитью взаимосвязи между с прошлым и настоящим нашей истории.

Ключевые слова: Наследие, ум, наука, интеллектуальная личность, мыслитель, духовное нравственное качество.

Abai's heritage – the basis for the formation of intellectual personality

S.T. Imanbayeva¹, A.A. Mombek¹

¹Abai University (Almaty, Kazakhstan)

The heritage of Abai as the basis for the formation of an intellectual personality is studied in this article, so the heritage of the thinker and the scientific conclusions are taken as a basis. If we study the works of Abai, we will meet with the basic principles of folk pedagogy that contributes to the gradual absorption of qualities in the spirit of heroism, patriotism, the struggle for honour, dignity and morality. The main idea of Abai's works is the basic qualities of a person: the formation of «full-fledged person» is revealed comprehensively through the relationships to each other, the relationship between volitional qualities, willpower, mind and courage.

The activities carried out in the education system related to the implementation of the idea of «Kazakh yeli – mangilik yel» are the main direction in the education system as well as they are the issues of establishing a link between the past and present of our history.

Key words: Heritage, mind, science, intellectual personality, thinker, spiritual moral quality.

Редакцияға 20.02.2020 қабылданды.